

**ΧΡΙΣΤΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ:
ΜΙΑ ΣΧΕΣΗ-ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ
ΠΟΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΟΝ ΘΕΟΛΟΓΟ**

ΥΠΟ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΘΕΡΜΟΥ

ΧΡΙΣΤΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ: ΜΙΑ ΣΧΕΣΗ-ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΟΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΟΝ ΘΕΟΛΟΓΟ*

ΥΠΟ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΘΕΡΜΟΥ
Πρωτοπρεσβυτέρου Δρος Θ.

Σεβασμιώτατοι, σεβαστοί πατέρες, κυρίες και κύριοι,

Εύχαριστώ θερμά για την τιμή να βρίσκωμαι μαζί σας και να εισηγοῦμαι σήμερα. Τή σχέση Ἐκκλησίας και πολιτισμοῦ θά μπορούσαμε να τήν ἀποκαλέσουμε μιὰ σχέση «ἀγάπης και μίσους». Ἡ Ἐκκλησία δέν μπορεῖ να σταθῆ και να λειτουργήσῃ οὔτε λεπτό χωρὶς τὸν πολιτισμό, δεδομένου ὅτι αὐτὸς τῆς παρέχει τὴν *ἱστορικὴ σάρκα* του προκειμένου να σαρκωθῆ τὸ εὐαγγελικὸ μήνυμα. Γλῶσσα, φιλοσοφία, ἐπιστήμη, τέχνη, κοινωνικὲς σχέσεις, νοσοτροπία, ὅλες οἱ πτυχὲς τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς συμμετέχουν *ὡς πρώτη ὕλη* σ' αὐτὴ τὴν σὺνάξη τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ὁ Υἱὸς και Λόγος τοῦ Θεοῦ ἄλλωστε δέν ἦλθε σ' ἐμᾶς ἐν κενῷ ἀλλὰ μέσα σὲ συγκεκριμένο πολιτισμό, στὸν ὁποῖο μάλιστα ὑπάκουσε και ὁ ἴδιος κατὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση Του.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἔχουμε τὴν θεϊκὴ φύση τοῦ Χριστοῦ με τὶς δικὲς τῆς ἀπαιτήσεις. Ὁ Χριστὸς ὡς Θεὸς κομίζει τὸ *ριζικὰ νέο μήνυμα*, τὸ ὁποῖο βρίσκεται ὑπεράνω κάθε ἄλλης ἀπόψεως, στάσεως, νοσοτροπίας, πολιτισμοῦ. Εἶναι τὸ μήνυμα ἐκεῖνο πὸν *κρίνει τὰ πάντα και ὑπ' οὐδενός κρίνεται*. «Ὁ λόγος ὃν ἐλάλησα ἐκεῖνος κρίνει αὐτὸν (ἐμᾶς) ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ» (Ἰω. 12:48). Σὲ κάθε συνάντηση Εὐαγγελίου και πολιτισμοῦ, εἶναι ὁ δεῦτερος πὸν πρέπει να κλίνη γόνυ προσκυνήσεως. Ὁ Χριστὸς χρησιμοποιεῖ τὸν πολιτισμὸ προκειμένου να δείξῃ πέρα και πάνω ἀπὸ τὸν πολιτισμό.

* Εισήγηση στὸ Παγκρήτιο Θεολογικὸ Συνέδριο (Νοέμβριος 2003) και σὲ ἐκδήλωση τοῦ παραρτήματος ΠΕΘ Πατρῶν γιὰ τὴν Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας (Φεβρουάριος 2004).

Πιο συγκεκριμένα, ο Ἰησοῦς μιλά τὴν γλῶσσα τῶν συμπατριωτῶν Του, ἐνῶ ταυτόχρονα κομίζει ἀλήθειες οἱ ὁποῖες δὲν μπορούσαν νὰ ἀναπτυχθοῦν περαιτέρω μέσα στὴν ἀραμαϊκὴ ἀλλὰ χρειάστηκαν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα πρὸς τὸν σκοπὸ αὐτό. Τηρεῖ τὸν Μωσαϊκὸ νόμο ἀλλὰ ὑποδεικνύει διαρκῶς τὴν ὑπέρβασή του χάριν τοῦ νόμου τῆς ἀγάπης. Ἀνέχεται τὴ γενικὴ νοοτροπία γιὰ τὴν ἀνισοτιμία τῆς γυναίκας ἀλλὰ διδάσκει τὴν ἰσοτιμία τῆς. Ἀποδέχεται τὸ πολιτικὸ σύστημα τῆς ἐποχῆς του, παρέχοντας ὁμως τὴν διαβεβαίωση ὅτι μόνον Αὐτὸς εἶναι Κύριος καὶ κατέχει ἐξουσία. Χρησιμοποιεῖ στὶς παραβολὲς εἰκόνες τοῦ καιροῦ Του, διατυπώνοντας ὁμως ἀλήθειες ποὺ ἰσχύουν αἰῶνια καὶ γιὰ ὅλους.

Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ἀποστολικὰ χρόνια ἡ Ἐκκλησία βρέθηκε ἀντιμέτωπη μὲ συγκρούσεις ποὺ παράγονται ἀπὸ τὸ δίλημμα «Χριστὸς ἢ πολιτισμός». Ἡ διαμάχη γύρω ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα ἢ ὄχι τῆς περιτομῆς ὑπῆρξε στὴν πραγματικότητα μία σύγκρουση μεταξὺ τοῦ αὐτόχθονος πολιτισμοῦ τῶν ἑβραίων καὶ τῆς οἰκουμενικῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς Χάριτος. Οἱ ποικίλες αἰρετικές δοξασίες τοῦ γνωστικισμοῦ δὲν ἦταν κάτι ἄλλο παρὰ οἱ πείσμονες ἀντιδράσεις τῶν κοσμοφобων κλάδων τῆς ἑλληνιστικῆς φιλοσοφίας, μὲ φορεῖς ἀνθρώπους τοὺς ὁποῖους τὸ Χριστιανικὸ Βάπτισμα ποὺ ἔλαβαν δὲν ἐπηρέασε βαθιὰ καὶ δὲν μετέβαλε στὴν πραγματικότητα. Ἡ νοοτροπία κατὰ τοῦ γάμου τῶν κληρικῶν ποὺ ἀναπτύχθηκε ἀπὸ τὸν 3ο αἰῶνα στὴν Ἰταλία καὶ τὴν Ἰσπανία (καὶ ἡ ὁποία ἀργότερα ἔγινε μόνιμη ἐπίσημη πρακτικὴ) πηγάζει ἀπὸ τὴ νομικὴ καὶ πουριτανικὴ στάση τῆς Δύσεως, στάση ἡ ὁποία ἐπηρέασε καὶ τὸν Χριστιανισμό τῆς. Μὲ ἄλλα λόγια οἱ ἄνθρωποι κουβαλοῦσαν τὸν πολιτισμὸ τους καὶ τὸν ἄφηναν νὰ ἐπηρέασῃ, εἴτε ἐν ἐπιγνώσει εἴτε ἀνεπίγιστα, καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ τους συνείδηση.

Δὲν θὰ εἶναι ὑπερβολὴ νὰ ἰσχυρισθοῦμε πὼς ὁλόκληρη ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία συνιστᾷ μία διαρκῆ ἔνταση μεταξὺ Εὐαγγελίου καὶ πολιτισμοῦ, μία ἀδιάπτωτη πάλη γιὰ τὴν ἰσορροπία μεταξὺ σωστικῆς προσλήψεως καὶ καταστροφικῆς ἀλλοιώσεως. Ἄλλοτε ψηλαφοῦμε τὰ δείγματα τῆς ζωογόνου κατισχύσεως τῆς διαχρονικῆς ἀλήθειας τοῦ Χριστοῦ μὲ τὴν συμπαράσταση τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἄλλοτε ἀνιχνεύουμε τὰ σημάδια τοῦ θανατηφόρου ἐναγκαλισμοῦ τοῦ πολιτισμοῦ ὁ ὁποῖος ἐπιβάλλει τὶς δικές του ἀξίες. Ὄταν τὸ Εὐαγγέλιο ἐπικρατῇ, ἡ ἀνθρωπότητα πραγματοποιεῖ ἓνα ἱστορικὸ ἄλλα στο πρόσωπο τῆς Ἐκκλησίας. Ὄταν ὁ πολιτισμὸς ὑπερισχῇ, τότε σύγχυση διαφαίνεται στὸν ὀρίζοντα ποὺ περιπλέκεται περισσότερο κάθε φορὰ ποὺ κληροδοτεῖται καὶ στοὺς νεωτέρους. Τότε συσκοτίζεται τὸ εὐαγγελικὸ μῆνυμα καὶ ὁ πιστὸς κινδυνεύει νὰ χάσῃ τὰ κριτήρια μὲ τὰ ὁποῖα ξεχωρίζει τὴ φωνὴ τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὰ «ἐντάλματα» τῶν ἀνθρώπων (Κολ. 2: 22).

Ὁ μεγάλος θεολόγος π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ ὑπογράμμισε ιδιαίτερα τὴν σταυρική ἀντινομία τῆς σχέσεως Ἐκκλησίας και πολιτισμοῦ. Γράφει χαρακτηριστικά: «Οἱ Χριστιανοὶ εἶναι οἱ υἱοὶ τῆς αἰωνιότητος, δηλαδή οἱ μελλοντικοὶ πολῖτες τῆς οὐράνιας Ἱερουσαλήμ. Προβλήματα και ἀνάγκες “τοῦ αἰῶνος τούτου” δὲν μποροῦν ν’ ἀποπεμφθοῦν ἢ νὰ παραθεωρηθοῦν σὲ καμιὰ περίπτωση και κατὰ καμιὰ ἔννοια, ἀφοῦ οἱ Χριστιανοὶ καλοῦνται νὰ ἐργασθοῦν και νὰ ὑπηρετήσουν ἀκριβῶς “σ’ αὐτὸ τὸν κόσμον” και “σ’ αὐτὸ τὸν αἰῶνα”. Μόνον πού πρέπει ὄλες αὐτὲς οἱ ἀνάγκες, οἱ σκοποὶ και τὰ προβλήματα νὰ θεωρηθοῦν μ’ αὐτὴ τὴ νέα και εὐρύτερη προοπτική πού ἀποκαλύπτεται ἀπὸ τὴ χριστιανική ἀποκάλυψη και φωτίζεται ἀπὸ τὸ φῶς τῆς»¹. Και ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀλβανίας Ἀναστάσιος τονίζει αὐτὴ τὴν ἀδιάκοπη πάλη λέγοντας: «Τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος δὲν βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὸ σχέδιο, τὴ βοήθεια και τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς εἶναι “θεοειδής” και “θεῖος”. Ἡ συστηματικώτερη μελέτη τῶν ἀνθρωπίνων πολιτισμῶν ἀποκαλύπτει μιὰ δραματική “δυσαικονία”, τὴ δράση δαιμονικῶν δυνάμεων και ταυτόχρονα τὴ λαχτάρια γιὰ τὸ Ἅγιο. Και ἀκόμη ἓνα εἶδος διπλῆς ἐξελίξεως· μιᾶς ἀνοδικῆς και μιᾶς ἐκφυλιστικῆς»².

Δὲν πρόκειται σήμερα νὰ ἀπαριθμήσω τὰ προτερήματα τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων, διότι αὐτὸ θὰ ἐνισχύσει ἀπλῶς τὸν ἐγωισμό μας και θὰ μᾶς ἀποπροσανατολίσει ἀπὸ τὸ θέμα μας. Θέση τὴν ὁποία θὰ ὑποστηρίξω εἶναι ὅτι, στὸ πέρασμα τῶν 20 αἰῶνων κατὰ τοὺς ὁποίους ὁ τόπος μας εὐλογήθηκε νὰ λατρεύη τὸν ἀληθινὸ Θεό, σὲ πολλὰ σημεῖα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς παρεισέφρησε αὐτὴ ἡ σύγχυση και σὲ πολλοὺς τομεῖς χάθηκαν τὰ κριτήρια τῆς διακρίσεως. Πιστεύω ἀκράδαντα πῶς οἱ διάφορες πολιτισμικὲς ἀποχρώσεις πού ἀνθισαν και ἀνθίζουν στὴν Ἑλλάδα, ἐνῶ στὸ παρελθὸν συντήρησαν τὴν πίστη μὲ θαυμαστὸ τρόπο, σήμερα πλέον ἐπηρεάζουν τὸ εὐαγγελικὸ μῆνυμα καταλυτικά, μειώνοντας τὴν διαύγειά του και ἔξ αὐτοῦ και τὴν ἐπιρροή του.

Κατ’ ἀρχὴν παρατηρεῖ κανεὶς μιὰ ὑπεροψία ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν ἀξία τοῦ δικοῦ μας πολιτισμοῦ. Μερικὲς φορές σχηματίζει κάποιος τὴν ἐντύπωση πῶς οἱ μὴ Ἑλληνας Ὁρθόδοξοι θεωροῦνται κατωτέρας ποιότητος Χριστιανοί. Ὁ ἐθνικισμὸς μᾶς ἐμποδίζει νὰ μετᾶσχουμε στὴν ἔννοια τῆς καθολικότητος τῆς Ἐκκλησίας. Γενικά ὑπάρχει ἡ τάση νὰ καυ-

1. πρωτ. Γεωργίου Φλωρόφσκυ, *Χριστιανισμὸς και πολιτισμὸς*, ἐκδ. Πουρναρά, 1982, σ. 38-39.

2. Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας Ἀναστασίου, *Πολιτισμὸς και Εὐαγγέλιο*, «Παγκοσμιοότητα και Ὁρθοδοξία», ἐκδ. Ἀκρίτας, 2000, σ. 107-136 (σ. 119).

χώμαστε για τὰ ἐπιτεύγματα τῶν ἀρχαίων προγόνων μας, χωρίς νὰ ἐπιδεικνύουμε ἀνάλογο δημιουργικὸ ζήλο καὶ ἱκανότητες. Τὴν συμπεριφορὰ αὐτὴ ἀποδίδω στὸ γεγονός ὅτι αἰσθανόμαστε νὰ μᾶς χαρακτηρίζη ὡς πρόσωπα πρωτίστως ὁ πολιτισμὸς μας (ποὺ καὶ αὐτὸ εἶναι ἀμφίβολο στὴν πραγματικότητα, ἐπιθυμία μας παραμένει στὴν οὐσία) καὶ δευτερευόντως ἡ χριστιανικὴ μας ιδιότητα.

Τὸ ἐλάττωμα αὐτὸ ἀνοίγει τὸν δρόμο καὶ γιὰ τὶς ὑπόλοιπες δυσλειτουργίες στὶς ὁποῖες θὰ ἀναφερθῶ, ἐφ' ὅσον μᾶς ἀπαγορεύει τὴ νηφάλια κριτικὴ τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ὁ νεοέλληνας εἶναι πρόθυμος νὰ σχολιάσῃ κάθε ἄλλον πολιτισμὸ, ἀλλὰ ὅταν ἔρχεται ἡ συζήτηση στὰ ἐγγύωρια ἐλαττώματα, εἴτε ἀπορρίπτει ὀλοκληρωτικὰ τὸ δικό του λαὸ μὲ τὰ γνωστὰ συμπλέγματα μειονεξίας, εἴτε τὰ ἀντιπαρέρχεται καὶ τὰ ἀρνεῖται, εἴτε τὰ ἀποδίδει σὲ ξενικὲς ἐπιδράσεις καὶ ἱστορικὲς συγκυρίες (ὁπότε πάλι οἱ ἄλλοι ποὺ «μᾶς χάλασαν» εἶναι οἱ προβληματικοί!) Ἐλπίζω νὰ συμφωνήσετε μαζί μου ὅτι αὐτὴ ἡ στάση δὲν συμβαδίζει μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἦθος. Οὐσιαστικὰ μαρτυρεῖ γιὰ τὸν ἐπαρχιωτισμὸ μας, ὁ ὁποῖος τροφοδοτεῖται καὶ ἀπὸ φαρισαϊσμὸ. Τὸ ἐρώτημα –ποὺ γιὰ κάποιους «εὐσεβεῖς» δὲν εἶναι πλέον ἐρώτημα ἀλλὰ ἀπαξιωτικὴ βεβαιότητα– ὑπονοεῖ πῶς οἱ Ἕλληνες εἴμαστε σωστοὶ Χριστιανοί, ἁμαρτωλοὶ μὲν ἀλλὰ μὲ «σωστὸ πνεῦμα». Ἔτσι παραμένουμε ἀνυποψίαστοι γιὰ τὰ προβλήματα ποὺ δημιουργεῖ στὴ θρησκευτικὴ ἀκρίβεια τοῦ καθενὸς μας ὁ πολιτισμὸς του, πολὺ περισσότερο ποὺ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς συστηματικὰ ἐξιδανικεύεται στὸν λόγο μας. Ἀλλὰ εἶδαμε προηγουμένως πῶς οἱ ἀπλουστεύσεις ἀδικοῦν τὴν πολυπλοκότητα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ σωβινισμὸς διαθέτει καὶ τοπικὲς ἐκδόσεις. Δὲν πιστεύω ἄλλο ἔθνος νὰ παρουσιάσῃ τόση ποικιλομορφία τοπικῶν παραδόσεων ὅση τὸ ἑλληνικὸ. Ἡ ποικιλία τοῦ τοπίου σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν μακραίωνη ἀπομόνωση τῶν διαφόρων περιοχῶν μεταξύ τους συνέθεσαν τὸ πολύμορφο ψηφιδωτὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ μὲ τὰ τόσα διαφορετικὰ πρόσωπα. Ὁ κρητικὸς, ὁ πελοποννήσιος, ὁ ἑπτανήσιος, ὁ μακεδόνας, ὁ κυκλαδίτης, ὁ ἠπειρώτης, ὁ κύπριος, ὁ μικρασιάτης κ.ἄ. διαφέρουν σημαντικὰ μεταξύ τους στὴ νοοτροπία, στὴν ἐνδυμασία, στὴ μουσικὴ, στὸ φαγητὸ, σὲ ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους πολιτισμικὰ χαρακτηριστικὰ, καὶ ὁμως αἰσθάνονται ἐξ ἴσου Ἕλληνες καὶ συμβάλλουν στὸν πλοῦτο τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως. Αὐτὴ ἡ θαυμαστὴ ποικιλία μολύνθηκε ἀπὸ τὸν τοπικισμὸ. Ἴσως μάλιστα νὰ ἀναπτύχθηκε ἀκριβῶς μὲ τὴ στήριξή του.

Θέλω λοιπὸν νὰ πῶ εὐθέως ὅτι ὁ τοπικισμὸς ἀποτελεῖ ἀντίπαλο τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἠθους, διότι α) καλλιεργεῖ τὴν ὑπεροψία, β) ἐμποδίζει τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἀδελφωσύνη, γ) συγχέει τὶς τοπικὲς ἱστορικὲς ἀξίες μὲ τὶς ἀξίες τοῦ

Ευαγγελίου, δ) απολυτοποιεί τα ἐγχώρια λατρευτικά και ἑορταστικά ἔθιμα θεωρώντας τα ἀδιαπραγμάτευτα και οὐσία τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

Ἔτσι, σέ κάθε τόπο εἶναι ἀνάγκη νά μελετηθοῦν μέ εἰλικρίνεια οἱ ποικίλες πτυχές τοῦ ἐγχώριου πολιτισμοῦ ὥστε νά ἐντοπισθοῦν προβληματικά στοιχεῖα τοπικισμοῦ. Τό ἔργο αὐτό ἀνήκει κατ' ἔξοχὴν στήν Ἐκκλησία, ἡ ὁποία ὀφείλει νά ἀποτελεῖ τὴν *κεκρυμμένη συνείδηση τῆς κοινωνίας*.

Πολλὰ ἀτοπα λαμβάνουν χώρα μέ τὴν ἐπίκληση τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἰδιαιτέρη πατρίδα και μέ τὴν ἐξιδανίκευση τοῦ τοπικοῦ πολιτισμοῦ. Ἄλλὰ ἡ πραγματικὴ ἀγάπη εἶναι εἰρηνικὴ και φιλόανθρωπη, δὲν ἐξουθενώνει κανένα, τιμᾷ τὸ διαφορετικὸ. Χρήσιμη ἐδῶ εἶναι μία ποιητικὴ παρομοίωση τοῦ Philip Sherrard: « Ὁ πατριωτισμὸς δὲν ἔχει και πολλὴ πέραση στὶς μέρες μας και ἔχουμε τὴν τάση νά ὑποψιαζόμαστε τὰ κίνητρό του. Αὐτὸ συμβαίνει γιατί τὸν ἔχουμε μπερδέψει μέ ἕναν ψευτοπατριωτισμὸ, μέ τὸν σωβινισμὸ, μέ τὴ γνωστὴ στάση: ἡ πατρίδα μου, εἴτε δίκιο ἔχει εἴτε ἄδικο – κοντολογίς μέ τὸν ἐθνικισμὸ. Ὁ ἐθνικισμὸς ἔχει χαρακτῆρα πολιτικὸ, εἶναι μπερδεμένος μέ τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους και μέ τὰ ἰδανικά τῆς κοσμικῆς ἐπιτυχίας και δόξας... Ὁ ἀληθινὸς πατριωτισμὸς εἶναι σὰν ἕνας ἔρωτας – μιὰ ἔκφραση τοῦ ἔρωτα. Ἡ πατρίδα εἶναι σὰν ἕνα ἀγαπημένο πρόσωπο μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος ζηταίει νά ἐρθεῖ σέ ἐπαφὴ μέ τὸ βαθύτερο στοιχεῖο τῆς φύσης του»³. Ὅλοι γνωρίζουμε ὅτι ὁ πραγματικὸς ἔρωτας δὲν εἶναι διχαστικὸς και ἀνταγωνιστικὸς, δὲν κάνει τὸν ἄνθρωπο μισάνθρωπο, ἀλλὰ τὸν παρακινεῖ ν' ἀγαπᾷ περισσότερο και τοὺς ἄλλους, ἐνῶ ταυτόχρονα τὸν ὠθεῖ και σέ αὐτοκριτικὴ.

Ὅπως ὑπάρχουν και νοσηροὶ ἔρωτες, ἔτσι συναντοῦμε και νοσηρὴ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα και τὶς πολιτιστικὲς ἰδιομορφίες τῆς. Ὑπάρχουν ἀδελφοὶ μας οἱ ὁποῖοι δὲν μποροῦν νά διανοηθοῦν Ἑλληνικὴ Ἀνάσταση χωρὶς μπαρούτι και πυροτεχνήματα. Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νά ἰσχυρισθοῦμε πῶς αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, ἂν ἀναγκασθοῦν νά κάνουν Πάσχα στήν ἠσυχία ἐνὸς μοναστηριοῦ ὅπου δὲν ὑπάρχουν κρότοι, δὲν θὰ αἰσθανθοῦν μέσα τους ὅτι συνέβη ἡ Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ. Αὐτὸ τὸ γεγονὸς δηλώνει παραστατικὰ τὴν παραμόρφωση ποὺ ἔχει ὑποστῆ ὁ ψυχικὸς μας κόσμος και τὴν διαστροφή στήν ὁποία ἔχουμε ὑποβάλει τὴν ἐκκλησιαστικὴ μας συνείδηση. Ἀπουσιάζει κάθε ἐννοια πνευματικῆς συμμετοχῆς στὰ τελούμενα και ἡ ἑορτὴ λαμβάνει χώρα στὸ ἐπίπεδο τῶν αἰσθήσεων και τῶν συνηθειῶν. Ὁ πολιτισμὸς επικυριαχεῖ και, μάλιστα, ὄχι στὸ ὑψηλὸ ἐπίπεδο τῶν ἀξιῶν, ἀλλὰ στὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο τοῦ αἰσθητισμοῦ.

3. Philip Sherrard, *Δοκίμια γιὰ τὸ νέο Ἑλληνισμὸ*, ἐκδ. Ἀθηνᾶ, 1971, σ. 146-147.

Ἡ εἰσβολὴ τοῦ πολιτισμοῦ στὴν Ἐκκλησία γίνεται ἀρκετὰ ἐμφανῆς στὴν περίπτωσι τῶν Μυστηρίων. Γιὰ παράδειγμα, ποιά σχέση ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ κλίμα μιᾶς σύγχρονης Βαπτίσεως ἢ τοῦ λαογραφικοῦ παρελθόντος τῆς ἀπὸ τῆς μιᾶς, καὶ τῆς Βαπτίσεως ποὺ ἀναφαίνεται μέσα ἀπὸ τὶς κατηχήσεις τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου Ἱεροσολύμων ἀπὸ τὴν ἄλλη; Εἶναι φανερὸ ὅτι τὶς χωρίζει ἓνα χάος. Ἡ σημερινὴ Βάπτισι ἀποβλέπει κατὰ βάσιν στὴν δημιουργία νέων κοινωνικῶν συνδέσεων μέσῳ τῆς ἀναδοχῆς, καθὼς καὶ στὴν ὀνοματοδοσία. Ἡ συμμετοχὴ στὴ Θεία Κοινωνία, ἂν καὶ ἀρχίζῃ πράγματι μετὰ τὴν Βάπτισι, φαίνεται νὰ παραμένῃ λεπτομέρεια, δεδομένου ὅτι γιὰ τὴν πλειονότητα τῶν παιδιῶν πολὺ σύντομα θὰ ἐγκαταλειφθῇ (ὀπότε χάνεται ἡ δυνατότητα νὰ συνδεθοῦν τὸ Βάπτισμα καὶ τὸ Χρῖσμα μὲ τὴ Θεία Εὐχαριστία ὡς μυστήρια μυσίας καὶ ὁλόκληρη ἡ Θεολογία μας παίρνει ἄλλους δρόμους). Οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ ἓναν κοινωνικὸ θεσμὸ μὲ ἀμυδρὲς ὑπαρξιακὲς ἀποχρώσεις: ὡς θυμηθοῦμε τὴν εὐχὴ «νὰ σᾶς ζήσει!» ποὺ δὲν ἔχει καμμία σχέση μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς Βαπτίσεως ἀλλὰ μὲ τὴν αὐξημένη βρεφικὴ θνησιμότητα τοῦ παρελθόντος· κατὰ βάθος διατυπώνουμε αὐτὴ τὴν εὐχὴ ἐπειδὴ παλεύουμε μὲ τὴν ἀγωνία τοῦ θανάτου. Εὐχὲς ὅπως «καλὸς Χριστιανὸς!» ἢ «καλὸ Παράδεισο!» παραμένουν ἀγνωστες στὴ συντριπτικὴ πλειονότητα τοῦ λαοῦ μας. Γιὰ τὸ Μυστήριον τοῦ Χρισματος ποὺ ἀποτελεῖ τὴν χειροτονία τοῦ πιστοῦ μὲ Ἅγιο Πνεῦμα καλύτερα νὰ μὴν ποῦμε τίποτε· εἶναι ἐντελῶς ἀνύπαρκτο στὶς συνειδήσεις τῶν πιστῶν.

Ἄνάλογες παραμορφώσεις συμβαίνουν καὶ μὲ τὴ Θεία Εὐχαριστία. Ἄλλοι μιλοῦν γιὰ «*χρυσὸ δοντάκι*», ἄλλοι κοινωνοῦν «*γιὰ τὸ καλὸ*», ἄλλοι μεταλαμβάνουν ὡς ἐπιβράβευσι γιὰ τὴν ἀνύπαρκτη ἀρετὴ τους. Ἐπίσης στὶς γιορτὲς εὐχόμεστε ὅλοι «*χρόνια πολλά*», μιὰ ἀκόμη μάχη μὲ τὴν ἀγωνία τοῦ θανάτου. Τὸ πρόβλημά μας εἶναι ὅτι τὰ φαινόμενα αὐτὰ συνήθως τὰ ἐξηγοῦμε ὡς συνήθεια, τυπολατρεία, θρησκευτικὴ ἀδιαφορία, ἄγνοια. Σχεδὸν ποτὲ δὲν τὰ βλέπουμε ὡς εἰσβολὴ τοῦ πολιτισμοῦ μέσα στὴν Ἐκκλησία, ὡς *ὀλοκληρωτικὴ ἐπικάλυψι τοῦ αἰωνίου καὶ ἔσχατολογικοῦ ἀπὸ τὸ ἐπικαιρικὸ καὶ κοσμικὸ*. (Φαντασθῆτε μετὰ τὴν ἀπόλυσι τῆς Θείας Λειτουργίας, ἀφοῦ «*ἐνεπλήσθημεν τῆς ἀκνώτου τροφῆς*», ἀφοῦ «*ἐλάβομεν Πνεῦμα ἐπουράνιον*», ἀφοῦ προτυπώσαμε ἑμεῖς οἱ ἀνάξιοι τὴν Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ ἀναπνεύσαμε τὰ ἔσχατα, νὰ εὐχόμεστε ὁ ἓνας στὸν ἄλλον νὰ ζήσουμε πολλὰ χρόνια σὲ αὐτὴ τὴ ζωὴ! Πρόκειται γιὰ παραλογισμὸ καὶ γιὰ κραυγαλέο παράδειγμα ἐκκοσμίκευσις).

Ἡ ἄβυσσος ποὺ μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοσι ὡς πρὸς τὶς ἀντιλήψεις μας γιὰ τὰ Μυστήρια κάνει φανερὴ τὴν ἀνάγκη ἀναποποθητίσεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μας φρονήματος. Μὲ τὰ δεδομένα αὐτὰ πολ-

λά σημεῖα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ζωῆς ζητοῦν ἀναθεώρηση. Στὴ γλώσσα τῆς Ἐκκλησίας αὐτὴ ἢ μεταβολὴ ὀνομάζεται *μετά-νοια*. Χρειαζόμαστε ἓνα νέο νοῦ, μὲ τὸν ὁποῖο θὰ σπουδάσουμε ὡς ἐκκλησιαστικὸ σῶμα τὴν Παράδοσὴ μας (μὲ κεφαλαῖο). Μὲ τὸ ἐφόδιο αὐτὸ ἐλπίζουμε νὰ καταστοῦμε ἱκανοὶ νὰ διακρίνουμε κατ' ἀρχὴν τίς περιοχὲς ἐκεῖνες στὶς ὁποῖες ὁ κόσμος ἔχει εἰσβάλει στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ και νοοτροπία, ἔστω και ἂν ἔχη καλυφθῆ κάτω ἀπὸ τὴ μορφὴ τῆς λαϊκῆς εὐσέβειας ἢ τῆς βυζαντινῆς «παράδοσης» ἢ τῆς τελετουργικῆς συνήθειας ἢ τῆς δημόσιας ἐκκλησιαστικῆς παρουσίας.

Δικαιολογίες ὑπάρχουν πολλές ὡς πρὸς τὰ αἴτια, ἀφοῦ τὸ παρελθὸν τοῦ λαοῦ μας κάθε ἄλλο εὐνοοῦσε παρὰ θεολογικὴ μαθητεία. Ἔλλα αἰτήματα πίεξαν ἀσφυκτικά: ἡ βιολογικὴ ἐπιβίωση, ἡ προστασία ἀπὸ ἐχθρούς, ἡ διατήρηση τῆς γλώσσας, ἡ ἀποφυγὴ τῆς ἀλλαξοπιστίας, ἡ προφύλαξη ἀπὸ τὴν ἀρπαγὴ τῶν παιδιῶν. Δὲν μποροῦν ὅμως νὰ σταθοῦν δικαιολογίες γιὰ τὸ παρὸν, ὅταν ζοῦμε σὲ καθεστῶς ἐλευθερίας ἐπὶ τόσες δεκαετίες, ὅταν κατακλυζόμαστε ἀπὸ πληθῶρα βιβλίων και ἐντύπων, ὅταν ἔχουμε πλημμυρίσει ἀπὸ θεολόγους (κληρικοὺς και λαϊκοὺς), ὅταν ἡ πατερικὴ ἄνθηση ἀποκατέστησε μέσα μας τὴν ἐκκλησιολογία⁴. Πρέπει νὰ συνειδητοποιήσουμε ὅτι ἔχουμε σύγκρουση δύο κόσμων: ὁ πολιτισμὸς ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν αὐτοσυντήρησή του, δηλαδή νὰ διασώσῃ τὰ βασικά του στοιχεῖα, νὰ αὐξήσῃ τὰ μέλη του και νὰ ἀποδεικνύῃ ἀνταγωνιστικά τὴν ὑπεροχὴ του ἀπέναντι στοὺς ἄλλους πολιτισμοὺς· ἀντίθετα, ἡ Ἐκκλησία ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ φτιάξῃ ἅγιους. Ἡ διαφορὰ εἶναι ἐξόφθαλμη και μᾶς καλεῖ νὰ ἐπιλέξουμε.

Θὰ μποροῦσε κάποιος νὰ ρωτήσῃ: εἶναι κατ' ἀνάγκη ἀντίθετοι και ἀσυμβίβαστοι οἱ δύο στόχοι; Ἡ ἀπάντηση δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι μονοσήμαντη. Μερικὲς φορὲς ναί, ἄλλες ὄχι. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ σχέση πού θὰ ἀναπτυχθῆ μετὰ τὴν Ἐκκλησίας και πολιτισμοῦ. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ κλήση τοῦ Χριστιανοῦ γιὰ «διάκριση τῶν πνευμάτων». Τίποτε δὲν εἶναι αὐτονόητο ὅταν πρόκειται γιὰ τὸν πολιτισμὸ, ὅλα κρίνονται ἀνὰ πᾶσα στιγμή. Αὐτὴ τὴν στάση ἢ παράδοσή μας τὴν ὀνομάζει *νήψη*. «Κάθε τοπικὴ Ἐκκλησία ὑποχρεοῦται νὰ προσφέρει και νὰ ἀναπτύξῃ τίς θετικὲς ἀξίες τοῦ συγκεκριμένου πολιτισμοῦ σύμφωνα μὲ τὴν ἐθνικὴ, γλωσσικὴ και φυλετικὴ τῆς ιδιοσυγκρασία. Και ἀκόμη, νὰ ἐξετάσῃ κριτικά, μὲ σκοπὸ τὸν ἐξαγνισμό, ἐκεῖνα τὰ πολιτι-

4. Ἐνδεικτικὰ παραθέτω μερικὰ τεύχη τοῦ περιοδικοῦ *Σύναξη* πού ψηλαφοῦν τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως Ἐκκλησίας και πολιτισμοῦ: 67 (Ἡ μαγεία ἐντὸς τῶν τειχῶν), 69 (Ἑλληνικὸς νεοπαγανισμὸς), 74 (Ἐν τῷ κόσμῳ σήμερα), 78 (Ἀποστολὴ και ἱεραποστολὴ στὴν ἐποχὴ τῆς παγκοσμιοποίησης), 79 (Ἐκκλησία και ἔθνος).

σμικά στοιχεία που αντιτίθενται στην αξιοπρέπεια και τον προορισμό της ανθρωπότητας, όπως αποκαλύπτεται από το Εὐαγγέλιο»⁵.

Στήν αποκάθαρση του πολιτισμού από ό,τι λειτουργεί ως εμπόδιο για το Εὐαγγέλιο ή Ἐκκλησία ἀποτελεῖ βέβαια τήν καθ' ὕλην ἀρμόδια. Κληρικοί καί θεολόγοι συνιστοῦμε τοὺς κύριους μοχλοὺς τῆς ἐκκλησιαστικῆς δράσεως, τοὺς βασικοὺς μεταφορεῖς τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος. Βασική προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότητά μας, ὅμως, παραμένει ἡ δική μας νήψη, ἡ προτεραιότητα τῶν θεολογικῶν κριτηρίων ἔναντι τῶν πολιτισμικῶν. Ἄς μου ἐπιτρέψετε, παρακαλῶ, νὰ μὴ θεωρῶ αὐτὴ τὴν προτεραιότητα κατακτημένη πραγματικότητα οὔτε σὲ μᾶς τοὺς ἴδιους.

Ἡ κίνησή μας πρὸς τὸν λαὸ τοῦ Θεοῦ μὲ στόχο τὴν διάκριση τῶν πνευματῶν δὲν θὰ γίνῃ μὲ εἰσαγγελικὸ χαρακτῆρα οὔτε μὲ σύμπλεγμα ἀνωτερότητας. Ἄν μὴ τι ἄλλο, ὀφείλουμε μετάνοια γιὰ τὶς παραλείψεις ἐκεῖνες τοῦ παρελθόντος οἱ ὁποῖες συνετέλεσαν ὥστε σήμερα νὰ εἴμαστε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Ὅλη ἡ σύγχυση μεταξύ πολιτισμοῦ καὶ Ἐκκλησίας, ὅλες οἱ ἐπικυριαρχίες τοῦ πολιτισμοῦ εἰς βάρος τῆς Ἐκκλησίας, ἔγιναν μὲ τὴν ἀνοχή κληρικῶν, ἴσως καὶ μὲ τὴν ἔμπνευσή τους.

Ἐπίσης μιὰ τέτοια παρέμβαση πρέπει νὰ γίνῃ μὲ σεβασμὸ στὴν ἰδιαιτερότητα κάθε ἀνθρώπου καὶ κάθε λαοῦ, ἕναν σεβασμὸ ὁ ὁποῖος χρειάζεται νὰ υποκινῆται ἀπὸ τὸ γνήσιο ἐρώτημα γιὰ τὴ δική του κλήση. Δὲν θὰ ὑπαγορευσοῦμε ἐμεῖς τὴν κλήση τοῦ Θεοῦ γιὰ τοὺς ἀδελφούς μας, ἀλλὰ θὰ τοὺς βοηθήσουμε νὰ τὴν ἀνακαλύψουν, νὰ τὴν ἀνασύρουν ἀπὸ τὰ βᾶθη τῆς ὑπάρξεώς τους ὅπου ἐμφυτεύθηκε κατὰ τὴν δωρεὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πὸν ἔλαβαν. Ὅπως τὸ διατυπώνει ὁ Παῦλος Εὐδοκίμοφ, «ἡ Ἐκκλησία φροντίζει γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ κάθε ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἔχει ἐπίσης τὴν εὐθύνη γιὰ τὰ ἔθνικα σύνολα. Στὸ σχηματισμὸ τῆς κουλτούρας καὶ τῶν πολιτισμῶν ἔχει νὰ πεί τὸν προφητικὸ τῆς λόγου, πὸν εἶναι λόγος μάρτυρα... Κάθε λαὸς βρῖσκει μιὰν ἱστορικὴ ἀποστολὴ καὶ τὴν κάνει δική του, οἰκοδομεῖται γύρω ἀπ' αὐτὴν καὶ ἀργὰ ἢ γρήγορα συναντᾷ τὸ σχέδιο τοῦ Θεοῦ. Ἡ παραβολὴ τῶν ταλάντων μιλά γι' αὐτὸ τὸ ἀξιολογικὸ ἐπίπεδο πὸν προτείνεται στὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου... Ὁ Θεὸς τὸ θέλησε ἔτσι, ἡ Βασιλεία Του νὰ μὴν εἶναι βατὴ παρὰ μέσῳ τοῦ χάους αὐτοῦ τοῦ κόσμου· δὲν εἶναι μόσχευμα ξένο στὰ ὄντα τοῦ κόσμου, ἀλλὰ ἡ ἀποκάλυψη τοῦ βάθους τοῦ ἴδιου τοῦ κόσμου»⁶.

5. Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας Ἀναστασίου, *Πολιτισμὸς καὶ Εὐαγγέλιο*, «Παγκοσμιοτητα καὶ Ὁρθοδοξία», ἐκδ. Ἀκρίτας, 2000, σ. 107-136, (σ. 125).

6. Παῦλος Εὐδοκίμοφ, *Κουλτούρα καὶ πίστη*, «Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυκας» Ἱ. Μητροπόλεως Κιτίου, τόμος ε', 1993, σ. 49-75 (63, 68).

Ἡ θέση αὐτὴ μᾶς ὑπενθυμίζει τὴν τοποθέτηση τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ γέφυρα αἰωνίου και προσκαιροῦ, προνομιακὸ διαχειριστὴ αὐτῆς τῆς ἐνώσεως.

Ἡ, ὅπως τὸ τοποθετεῖ ὁ π. Ἰωάννης Μάγεντορφ, «ἡ ἔνταξη σὲ μία ἐθνικὴ και πολιτιστικὴ οἰκογένεια εἶναι φυσιολογικὴ και εὐλογημένη... Στὴν Ἐκκλησία δὲν σημαίνει ὅτι δὲν εἴμαστε ὑπεύθυνοι ἀπέναντι στὴν ἐπίγεια πατρίδα μας ἢ τὸν πολιτισμὸ τῆς, ἀλλὰ σημαίνει ὅτι ἡ ὑπακοή και ἡ εὐθύνη μας ὀφείλονται πρῶτιστα ἀπέναντι στὴν Ἁγία Ἐκκλησία, τὴ μοναδική μας κεφαλή, τὸν μοναδικὸ μας Νυμφίον, τὸν μοναδικὸ μας Κύριον – τὸν Χριστό... Ἐὰν ὑπάρχει σύγκρουση ἢ ὑπακοή στὸν Χριστὸ ὑπερισχύει. Καὶ σήμερον οἱ συγκρούσεις μέσα στὸν ὀρθόδοξο κόσμον ὑπάρχουν πραγματικά, μπροστὰ σὲ ὄλους. Μερικὲς φορές εἴμαστε οἱ μόνοι ποὺ δὲν τίς βλέπουμε, καθὼς γίνονται εἴτε σκάνδαλο εἴτε περιγέλωσ γιὰ τοὺς ἀπ' ἔξω»⁷. Θέλω κι ἐγὼ νὰ σᾶς βεβαιώσω ὅτι αὐξάνονται καθημερινὰ ἐκεῖνοι ποὺ βλέπουν τίς συγκρούσεις Ἐκκλησίας και πολιτισμοῦ και ὑφίστανται τὰ ἀποτελέσματά τους.

Ἡ διπλὴ λειτουργία τοῦ Χριστιανοῦ ἐγκτεται κατ' ὀρχὴν μὲν στὴν κατάφαση τοῦ πολιτισμοῦ, ἐπειδὴ βιώνει μέσα του τὴν Ἐνανθρώπηση τοῦ Θεοῦ Λόγον· πάλι κατὰ τὰ λόγια τοῦ Εὐδοκίμοφ, ὁ καθένας «νὰ μετατρέψει τὸ ψάξιμό του σὲ ἱερατικὸ ἔργο, σ' ἓνα μυστήριον ποὺ μετατρέπει κάθε μορφὴ κουλτούρας σὲ τόπον Θεοφανείας: νὰ ὑμνήσει τὸ Ὄνομα τοῦ Θεοῦ μέσω τῆς ἐπιστήμης, τῆς σκέψης, τῆς κοινωνικῆς δράσης (“μυστήριον τοῦ ἀδελφοῦ”) ἢ τῆς τέχνης. Μὲ τὸν τρόπο τῆς ἢ κουλτούρα συναντᾷ τὴ λειτουργία, κάνει ν' ἀκουστεῖ ἢ “κοσμικὴ λειτουργία” και γίνεται δοξολογία»⁸. Μὲ ἀπλᾶ λόγια γιὰ ὅποιον π.χ. τοῦ ἀνατέθηκε ἀπὸ τὸν Θεὸ νὰ διακονῇ τὴν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ποὺ παροικεῖ στὴν Κρήτη, χρέος του εἶναι νὰ βοηθήσει τὸν λαὸ νὰ ἀνακαλύψῃ τίς πολιτισμικὲς του ἀρετὲς και νὰ τίς μεταποιήσῃ σὲ πνευματικὲς ἀρετὲς, θέτοντάς τες στὴν ὑπηρεσία τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ και τῆς φανερώσεως τῆς Βασιλείας Του.

Και ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, εἴμαστε κεκλημένοι σὸ χρέος τῆς διαρκοῦς ξενιτείας, στὴν ἐπίγνωση πὼς οἱ πολιτισμοὶ ἀποτελοῦν φαινόμενο «τοῦ αἰῶνος τούτου», διότι ἐπιτρέπουν σὸν Θεὸ νὰ ἔλθῃ σὲ κοινωνία μὲ τὸν ἄνθρωπον σὸν συγκεκριμένο χωρὸν και χρόνον. Στὴν Βασιλεία τοῦ Θεοῦ δὲν θὰ ὑπάρχουν πολιτισμοὶ διότι θὰ εἶναι περιττοί. Καὶ ἡ Ἐκκλησία εἶναι προ-

7. π. Ἰωάννου Μάγεντορφ, *Ὄρθοδοξία και ἐθνικὲς πολιτιστικὲς παραδόσεις: ἡ πρόκληση τῆς ἱστορίας μας*, «Σύναξη», τ. 40, 1991, σ. 9-16 (15).

8. Παύλου Εὐδοκίμοφ, *Κουλτούρα και πίστη*, «Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυκας» Ἱ. Μητροπόλεως Κιτίου, τόμος ε', 1993, σ. 49-75 (72).

ορισμένη από τη φύση της να βαδίζει αγαπώντας τον κόσμο αλλά με το βλέμμα στραμμένο στο έσχατολογικό της μέλλον. Ἡ Ἐκκλησία αποδεικνύει τὴ φιλανθρωπία της με τὸ νὰ δέχεται τοπικὲς διαφορὲς στὴ λατρεία, δηλαδή με τὴν ἀποδοχὴ πολιτιστικῶν ἀποχρώσεων ἀκόμη καὶ στὴν κατ' ἐξοχὴν ἐσχατολογικὴ της πράξη, τὴ Θεία Λειτουργία. Ἀρκεῖ οἱ τοπικὲς διαφορὲς νὰ δείχνουν πρὸς τὸν ἴδιο προορισμό.

Ὅπως τονίζει ὁ καθηγητὴς Μαντζαρίδης: «ἡ ἀληθινὴ παγκοσμιότητα προωθείται μόνο με παγκόσμιους ἀνθρώπους· με πρόσωπα πού προσεγγίζουν κενωτικὰ καὶ συγχωρητικὰ ὁλόκληρο τὸν κόσμο, ὁλόκληρη τὴν ὁμοοῦσία ἀνθρωπότητα»⁹. Ὅσο περισσότερο χωρᾶμε τὸν διαφορετικὸ ἄνθρωπο μέσα στὴν καρδιά μας, τόσο περισσότερο προσεγγίζουμε τὴ βίωση τοῦ μυστηρίου τοῦ Χριστοῦ πού εἶναι ὁ καθολικὸς Ἄνθρωπος.

Τελικὰ οἱ Ἕλληνες εἴμαστε τόσο καλοὶ πιστοὶ ὅσο μᾶς διευκολύνει καὶ ὅσο μᾶς ἐμποδίζει ἡ ἑλληνικότητά μας. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ κάθε λαό. Ἄν θέλουμε πράγματι νὰ γίνουμε καθολικοὶ-παγκόσμιοι ἄνθρωποι, χρειάζεται ἡ ἔγνοιά μας νὰ εἶναι πῶς θὰ ἀναμορφωθῇ ἡ πίστη μας με τέτοιο τρόπο ὥστε νὰ καθοδηγήσει ἡ Ἐκκλησία τὸν πολιτισμό, ὥστε νὰ καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς Ζωῆς (Β' Κορ. 5:4).

9. Γεωργίου Μαντζαρίδη, *Παγκοσμιοποίηση καὶ παγκοσμιότητα*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, 2001, σ. 35.